

FODOR ISTVÁN A VESZELOVOI TARSOLYLEMEZ

A honfoglaló magyarság régészeti hagyatékának egyik legközelebbi és egyben legismertebb keleti párhuzama az a díszes, aranyozott ezüst tarsolylemez, amely az egyik őscseremiszt sírból került napvilágra. E fontos lelet érdekessége, hogy a magyar szakmai közönség jóval előbb szerzett róla tudomást, mint Volga-vidéki rokonaink, vagy az akkori, tágabb értelemben vett szovjet régészeti kutatás.

Ez Erdélyi Istvánnak köszönhető, aki az ötvenes évek második felében Leningrádban (Szentpétervárott) volt aspiráns, s 1959 tavaszán részt vett azon a régészeti tanácskozáson a moszkvai akadémiai Régészeti Intézetben, ahol az akkor fiatal cseremiszt régész, G. A. Arhipov¹ beszámolt a veszelovói IX–XI. századi őscseremiszt temető feltárásáról. Ekkor ismertette a 19. számú sírban lelt tarsolylemezt is, amire természetesen Erdélyi István azonnal felfigyelt. Az ásató nem csupán a tarsolylemez fotójával ajándékozta meg, hanem annak közlési jogát is átengedte magyar kollégájának.

Erdélyi István rövid ismertető dolgozata az Archaeologiai Értesítő 88. kötetének I. számában jelent meg 1961-ben.² A szerző itt ismerteti a lelőhelyet, amely szerinte Veszelovszkoje község mellett volt „...a Volgától északra, nagyjából Gorkij és Kazány városok között középtájon... a gorkiji terület hmelevickiji rajonjában, a Malij-Kaksa folyó partján. (A Volga bal oldali mellékfolyója.)”³ E lelőhely-meghatározást azonban némileg módosítanunk kell. A temető ugyanis Szemjonovo (egykor Vorovatkinó) falutól mintegy 250

méterrel nyugatra, egy kiemelkedő földhátton került elő a Vetluga bal oldali mellékvíze, a Malaja Kaksa bal partjától nem messze. (A Vetluga északról ömlik a Volgába.) A falu a nyiznij-novgorodi (korábban: gorkiji) terület sahunjai járásához tartozik. A temető elnevezését (veszelovszkij mogilnyik = veszelovói temető) onnan kapta, hogy egykor ezen a helyen volt egy Veszelov nevű gazda tanyája.⁴ Veszelovszkoje nevű falu tehát errefelé nem létezik, amint azt Erdélyi és nyomában mások is (Marsak, Darkevics) vélték. Emellett a lelőhely nem esik a Mari Köztársaság (Marij El) területére (tévesen így vélte Darkevics és Marsak is⁵), attól jó száz kilométerrel északabbra helyezkedik el. A ma ismert VIII–XI. századi őscseremiszt régészeti emlékek közt is ez a temető az egyik legészakabbi lelőhely.⁶ (1. kép.) Igaz, Erdélyi Istvánnal egyidőben G. A. Arhipov is beszámolt – igen rövidre fogva – a tarsolylemezről a Mari Tudományos Intézet kiadványában, de csak írásban, képes ábrázolás nélkül.⁷

A lelőhelyen először 1929-ben a vetlugai helytörténeti múzeum végzett ásásokat, amikor 9 temetkezést hoztak felszínre. 1957–1958-ban a Mari Régészeti Expedíció munkatársai folytatták a feltárást s még 30 további sírra bukkantak.⁸ (Más adatok szerint 1929-ben a műkedvelő ásatók 13 sírt tártak fel, sírrajzokat azonban nem készítettek, a leleteket a vetlugai múzeumban őrzik.)⁹ Az 1957-ben feltárt 15 sírt alapos részletességgel közölték az ásatók¹⁰, az 1958-ban talált újabb 15 temetkezést G. A. Arhipov monográfiájában kapott helyet.¹¹

1 Gennadij Andrejevics Arhipov (1932–1995) a cseremiszt nemzetiségű régészek első generációjának legjelentősebb kutatója volt. A régészet minden korszakával foglalkozott, fő kutatási területe azonban a cseremiszt nép etnogenezise volt, e bonyolult kérdés régészeti forrásait igyekezett főként feltárni és értelmezni. Az 1956-ban A. H. Halikov vezetésével megszervezett Mari Régészeti Expedíció állandó résztvevője, majd vezetője volt, nagy érdemeket szerzett a pusztuló régészeti emlékek megmentésében, felderítésében és feltárásában, valamint az egyes korszakok tervszerű kutatásának megszervezésében. A hatvanas években Moszkvában a kiváló A. P. Szmirnov aspiránsa volt, kandidátusi és doktori értekezését is a cseremiszt néppé válásáról írta. Munkahelye a Mari Tudományos Intézet (MarNII) volt, amelynek a hetvenes évektől lett az igazgatója. Igen rokonszenves, segítőkész ember volt, nagyra becsülte és figyelemmel kísérte a honfoglalás korával kapcsolatos magyar szakirodalmat, néhány magyar régésszel baráti kapcsolatot tartott. Hazánkban azonban csupán egyszer járt: részt vett és előadást tartott az 1975-ös finnugor kongresszuson.

2 ERDÉLYI 1961.

3 ERDÉLYI 1961, 95.

4 HALIKOV–BEZUHOVA 1960, 23.

5 DARKEVICS 1976, 173; MARSÁK 1986, 346.

6 VÖ. NYIKITYINA 2002, 388.

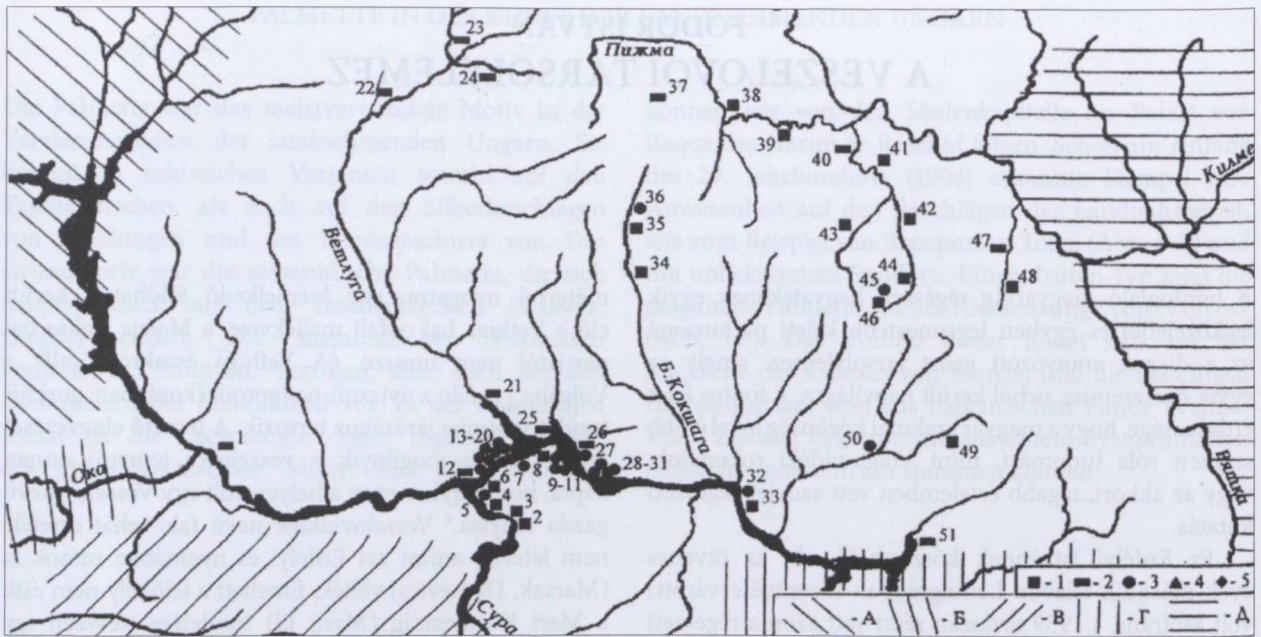
7 ARHIPOV 1961, 133–134.

8 ARHIPOV–HALIKOV 1960, 73.

9 Ld. HALIKOV–BEZUHOVA 1960, 23.

10 HALIKOV–BEZUHOVA 1960, 23–59.

11 ARHIPOV 1973.

1. kép VIII–XI. századi őscseremiszlélelőhelyek. (24 – veszelovói temető.) (NYIKITYINA 2002, 388.)

Említett dolgozatában Erdélyi István közölte a tárgy fényképét, valamint Fettich Nándornak a fotó után készített pontos, ám a részleteket illetően kissé elnagyolt rajzát.¹² Sajnos a tárgy fényképéből vajmi keveset lehet kivenni, látszik, hogy a lemez igen rossz megtartású, nincs is megfelelően megtisztítva. Ennek magyarázatát a szerző a következőkben adja meg: „A temető 19. sírjából került a tarsolylemez napvilágra. Sajnos, a temetkezés hamvasztásos, így az aranyozott ezüstlemez erősen megrongálódott.”¹³

A veszelovói tarsolylemez magyarországi pályafutása ezzel nem ért véget, s furcsa módon előkerülésének színhelyén lényegében még mindig ismeretlen volt. 1966. nyarán egyetemistaként A. P. Szmirnov bulgári ásatásán dolgoztam, s ott ismerkedtem meg G. A. Arhipovval. Akkor állapotunk meg abban, hogy a következő télen sorra kerülő múzeumi gyakorlatom egy részét majd a joskar-olai múzeumban töltöm s ő lesz segítségemre, hogy a gyűjteményben eligazodjam. Így is történt. 1967 ritka hideg januárjában érkeztem Joskar-Olába, ahol Arhipov barátom készséggel tárta elém az őscseremiszlélelőhelyek leletanyagát. Már amit lehetett. Mert sajnálatos módon az anyag zöme leszögezett faládákban várta

sorsa jobbra fordulását, jórészt restaurátlanul, vagy nagyon kezdetlegesen restaurálva, megtisztítva. Ekkor ajándékozott meg a veszelovói lemez fényképének egy példányával (2. kép), amit én egyetemi tanulmányaim végeztével, még ugyanezen év nyarán magammal hoztam Budapestre.

Miután 1967 októberében a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályára kerültem, megmutattam a fotót Dienes István barátomnak, aki kölcsönkérte tőlem, hogy édesapjával rajzot készíttessen róla. Idősb Dienes István – vagy ahogyan ő írta nevét: Dienes Ö. (=öreg) István (1906–1986) – ekkoriban már jó ideje okozott sok örömet a régészeknek a honfoglalás kori tárgyak utolérhetetlen szépségű rajzaival.¹⁴ A gyenge fotóból is szemet gyönyörködtető műalkotást varázsolt 1969-ben, amely azonban egyáltalában nem a képzelet szülötte volt, hanem hajszálpontosan adta vissza a tárgy egykori szépségét (3. kép). A rajzot Dienes István bemutatta az 1969-es budapesti nemzetközi művészettörténeti kongresszuson¹⁵, s közzétette 1970-ben megjelent kis füzetében is.¹⁶ A következő években megjelent az szinte minden jelentősebb, a korszakkal foglalkozó könyvben és dolgozatban.¹⁷

12 ERDÉLYI 1961, 96–97, 1–2. kép.

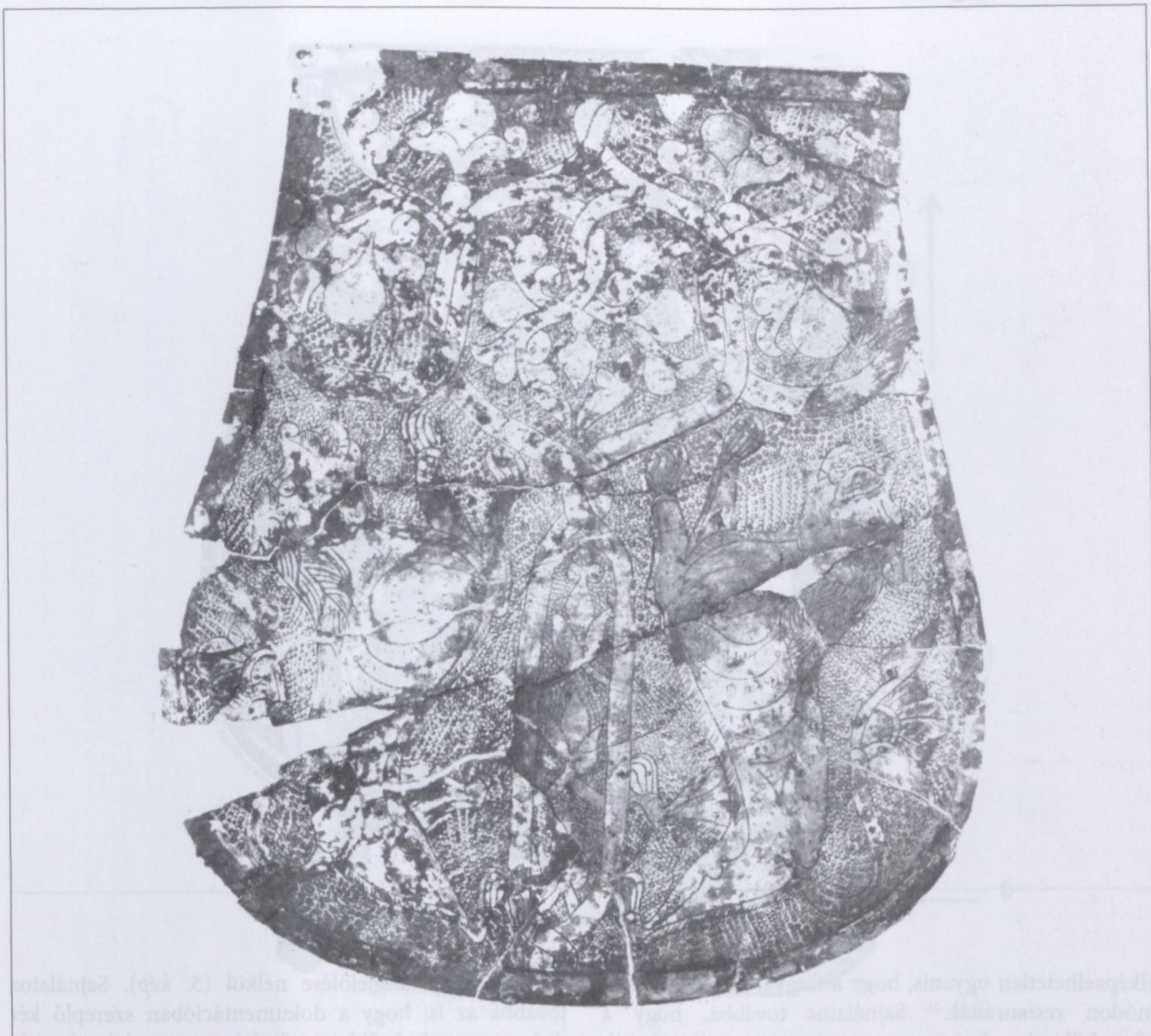
13 Uo. 95.

14 Életéről, munkásságáról ld. ERDÉLYI 2006; FODOR 2006.

15 DIENES 1972, 107, 26/27. kép.

16 Dienes 1970, 39, 47. kép.

17 Ld. például DIENES 1972, 61; FODOR 1975, 215, 63. kép; LÁSZLÓ 1988, 34.

2. kép A veszelyói tarsolylemez fényképe

A Dienes Ö. István által készített rajz fotómásolatát elküldtem G. A. Arhipovnak, aki a IX–XI. századi őscseremiszi temetőket közreadó 1973-as könyvében, majd később másutt is ezt a rajzot tette közzé a tárgyról, így az ismertté vált az oroszországi kutatás előtt is.¹⁸ Sajnos, G. A. Arhipov 1973-as monográfiája – az oroszországi gyakorlatban megszokott módon – csak sommázva közli az egyes temetőket, a mellékleteket is tárgycsoportonként elemzi, így nem kapunk pontos felvilágosítást a veszelyói tarsolylemez leletkörülményeiről sem, ami pedig elsőrendű fontosságú lenne e jelentős tárgy esetében. Annyi azonban kiderül a könyvből, hogy a

lemez nem hamvasztásos sírból, hanem jelképes sírból (kenotáfiumból) került elő. A jelképes sír gödre alakját és méreteit tekintve nem különbözött a többi sírgödörtől, a mellékleteket egy csomóban találták, de hogy mit, azt a könyvből nem tudjuk meg.¹⁹ Így tehát abban sem lehetünk biztosak, hogy a lemez felületének a fényképen látható rossz megtartása valóban a tűz nyomait őrzi-e, amint azt Erdélyi István gondolta. (Hiszen a jelképes sírok jellemzésekor Arhipov nem tesz említést arról, hogy a tárgyak tűz nyomát viselik, s ez annál is kevésbé valószínű, mivel volt eset, hogy az elhunyt ruhájába csavarva találták a tárgyakat a sírgödörben.²⁰) Az sem

18 ARHIPOV 1973, 159, 49. kép; 1976, 126.

19 ARHIPOV 1973, 16.

20 Uo.

3. kép A veszelovói tarsolylemez rajza. (Dienes Ö. István.)

elképzelhetetlen ugyanis, hogy a tárgyat nem megfelelő módon restaurálták.²¹ Sajnálatos továbbá, hogy a könyvből még a lemez pontos méretei sem állapíthatók meg.

A kérdések egy részére választ kaptam, amikor T. B. Nyikityina kérésre volt szíves megküldeni számomra a veszelovói temető 19. sírjának a Mari Kutatóintézet adattárában őrzött alaprajzi részletét, amelyet azóta már ő maga is közölt.²² Valójában ez a sír a temetőben talált három jelképes sír egyike, ahol a halott tárgyait nagyjából az övvel összekötve egy csomóban helyezték a sírgödörbe. (4. kép.) A dokumentációból származó másik kép a kenotáfiumban talált tárgyakat, illetve a veretek esetében a tárgytipusokat tünteti fel, sajnálatos módon

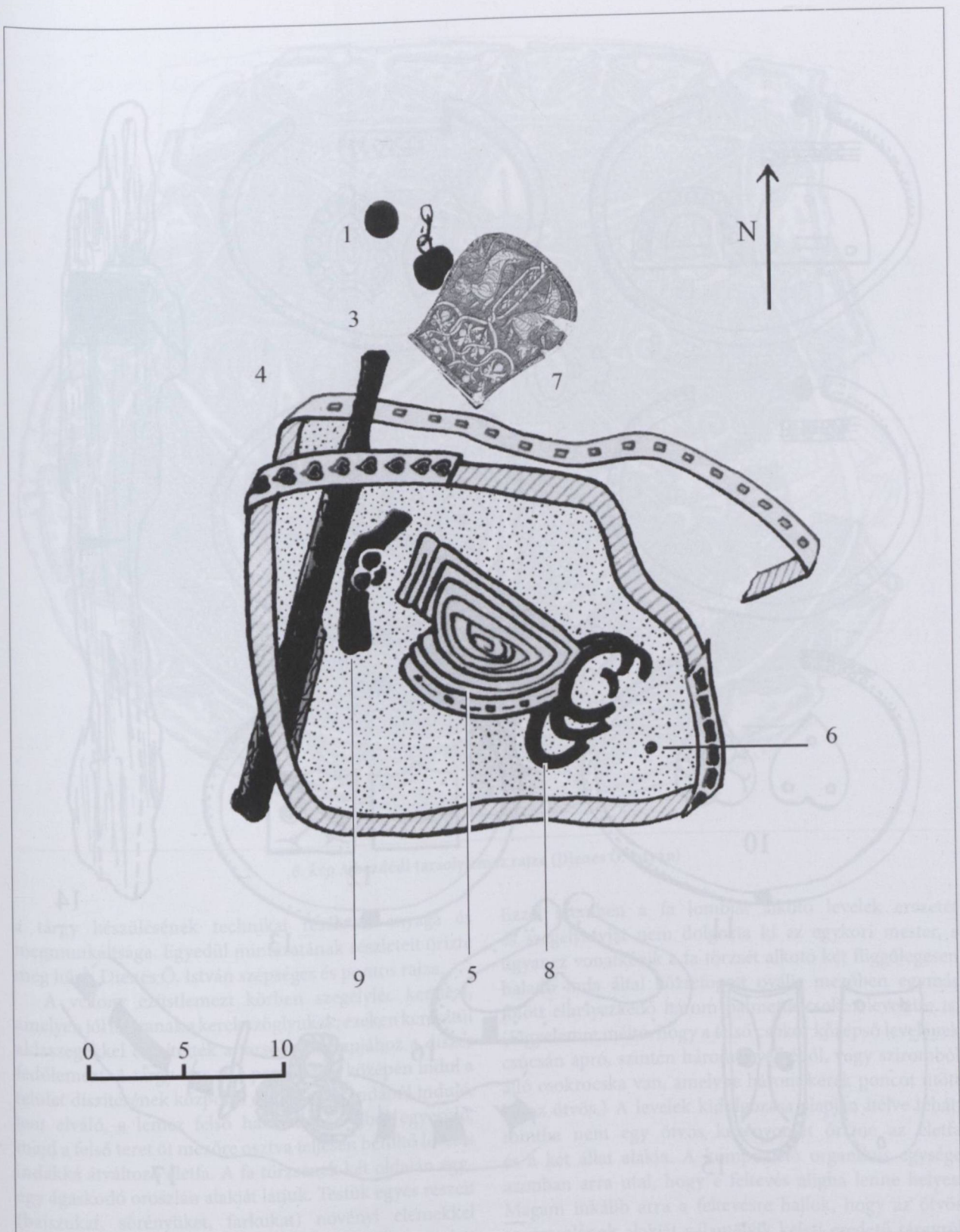
a méretarány megjelölése nélkül (5. kép). Sajnálatos továbbá az is, hogy a dokumentációban szereplő két dirhem – amelyekről leírás, fotó és rajz sem készült, már rég elvesztek.²³ A 4. képen jól látható, hogy tárgyak közt két tarsoly is volt, az egyik az övvel körbefogott tárgyak közt feküdt, a másik, amelynek fedelére a díszes lemezt szerelték, kissé északabbra volt, a két dirhem mellett. A dokumentáció azt is egyértelműen igazolja, hogy a lemezen nincsenek tűznyomok, hiszen a leletek egyikén sincsenek.

Elszomorító, hogy jelenleg már a nemzetközi szakirodalomban közismertté vált lemez sem lelhető fel a veszelovói tárgyak között Joskar-Olában, ismeretlen helyen lappang. Emiatt nem vizsgálhatóak

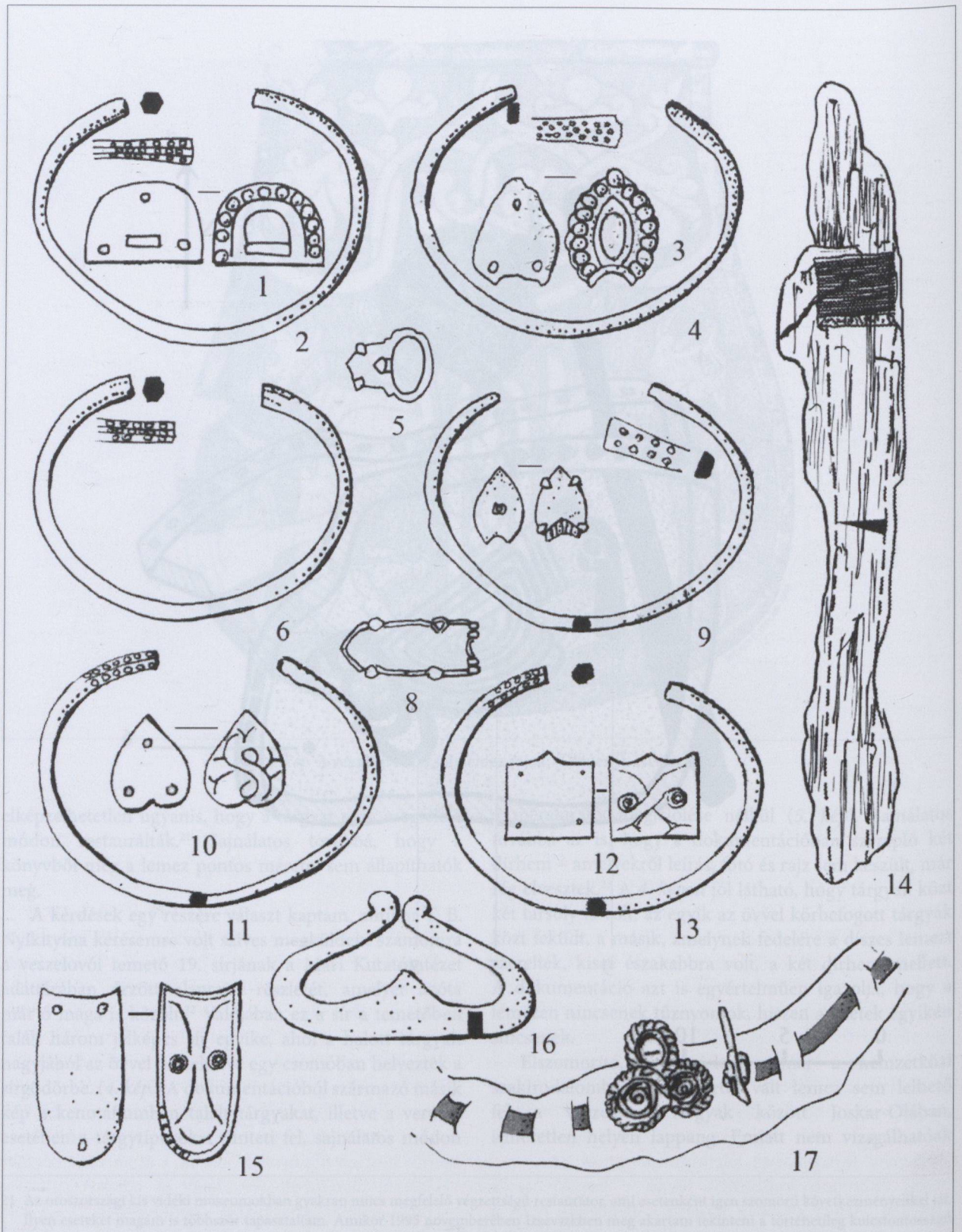
21 Az oroszországi kis vidéki múzeumokban gyakran nincs megfelelő végzettségű restaurátor, ami esetenként igen szomorú következményekkel jár. Ilyen eseteket magam is többször tapasztaltam. Amikor 1995 novemberében Izsevszkben meg akartam tekinteni a történetileg kulcsfontosságú midlany-saji ósdumrt temető anyagát (vö. GENING 1962) – hogy azt az 1996-os tatabányai kiállításon bemutassuk – kiderült, hogy a leletanyag a múzeumban megsemmisült.

22 NYIKITYINA–JEFREMOVA 2012, 188, 5. kép.

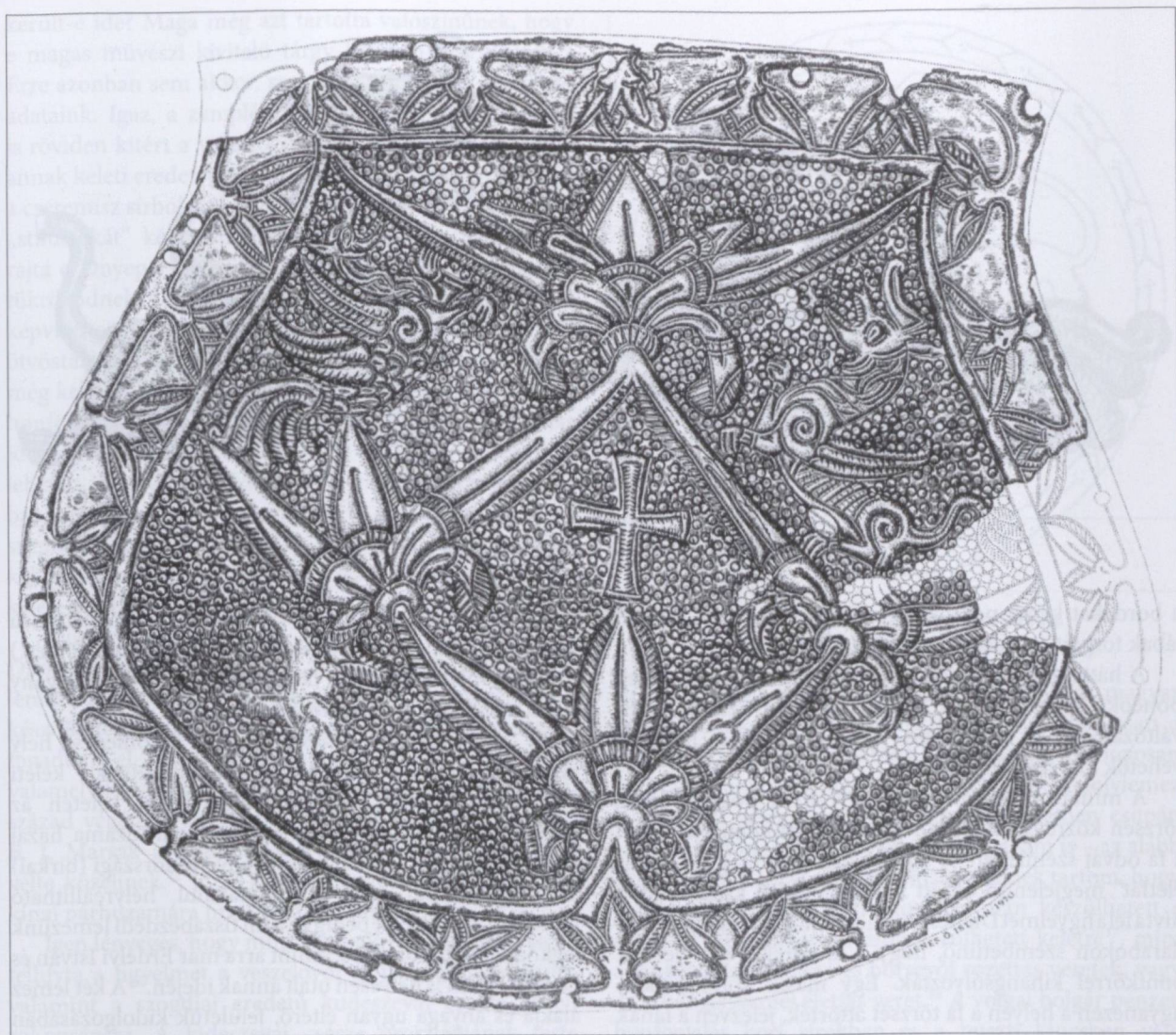
23 Uo. 189.

4. kép A veszelovoi temető 19. jelképes sírjában lévő tárgyak. -1. Dirhem. - 2. Tarsolylemez. -3. Kés. -4, 6.. Veretes öv. 5, 7. Tarsoly. -8. Karperecek. -9. Csizmaverecek

5. kép A jelképes sírban lelt tárgyak

6. kép A bezdédi tarsolylemez rajza (Dienes Ö. István)

a tárgy készülésének technikai részletei, anyaga és megmunkáltsága. Egyedül mintázatának részleteit őrizte meg hűen Dienes Ö. István szépséges és pontos rajza.

A vékony ezüstlemezt körben szegélyléc keretezi, amelyen jól látszanak a kerek szöglyukak; ezeken keresztül aklaszegekkel erősítették a tarsoly fedőlapjához a díszes fedőlemezt. A tárgy íves alsó peremének közepén indul a felület díszítésének központi eleme, a két indából induló, lent elváló, a lemez felső harmadánál újból egyesülő, majd a felső teret öt mezőre osztva teljesen betöltő leveles indákká átváltozó életfa. A fa törzsének két oldalán egy-egy ágaskodó oroszlán alakját látjuk. Testük egyes részeit (bajszukat, sörényüket, farkukat) növényi elemekkel szőtte át az egykori ötvös. Az állatok testének körvonalait (a hátat kivéve) is olyan vonalkázott sávval zárja le, mint az állatok farka végén csokrot mintázó palmetta levelekét.

Ezzel szemben a fa lombját alkotó levelek erezetét és szegélysvávját nem dolgozta ki az egykori mester, s ugyanez vonatkozik a fa törzsét alkotó két függőlegesen haladó inda által közrefogott ovális mezőben egymás fölött elhelyezkedő három palmetta csokor leveleire is. (Figyelemre méltó, hogy a felső csokor középső levelének csúcsán apró, szintén három levélkéből, vagy szziromból álló csokrocsonk van, amelybe három kerek poncot ütött be az ötvös.) A levelek kidolgozása alapján ítélve tehát, mintha nem egy ötvös kezenyomát őrizné az életfa és a két állat alakja. A kompozíció organikus egysége azonban arra utal, hogy e feltevés aligha lenne helyes. Magam inkább arra a feltevésre hajlok, hogy az ötvös az oroszlánok alakját valamelyik keleti eredetű tárgyról másolta, utánozva annak részleteit is, a kompozíció többi elemét pedig önállóan alkotta meg. Az oroszlánok testén

7. kép A bezdédi lemez állatalakjai

a bordákat kerek pontokkal lezárt íves vonalak, az első lábak forgóit spirálvonalak szemléltetik.

A háteret teljesen kitöltik a sűrűn beütötgetett kerek poncok. Az ezüstlemez felületét tűzaranyozással tették változatossá, az aranyozás nyomai azonban nehezen vehetők ki a rongált felületen.

A mintáról még meg kell jegyeznem, hogy az életfa törzsén közrefogott függőleges mező minden bizonnyal a fa odvát szemlélteti. A honfoglalás kori magyar „sasos életfát” megjelenítő öntött korongjainkkal kapcsolatban hívtafelfigyelmet Dienes Istvánra, hogy „...a bemutatott darabokon szembe tűnő, hogy a fa derekát egy beütött pontkörrel kihangsúlyozták. Egy másik korongunkon ugyanezen a helyen a fa törzsét áttörték, jelezvén a fának azt az üregét, ahol a mondák szerint a fa törzsében élő jótékony szellem az arra érdemesnek megmutatkozott. Hogy e részlet ábrázolásának jelentősége van, az kitűnik abból, hogy a tömör öntvények életfa-ábrázolásán a fa törzsén e részt gonddal megmintázták. Hozzá tartozott ez az életfa hagyományos megjelenítéséhez, értelmét mind a készítő mestereknek, mind a megrendelőknél ismerniük kellett.”²⁴ A veszelovóihoz legközelebb álló tiszabezdédi tarsolylemez életfájának törzsén rombusz

alakú nyílás jelzi az odú helyét, amelyben a bizánci típusú kereszt (Krisztus keresztfájának) jelét láthatjuk. (6 kép.) Itt három palmettacsokor látható egymás felett, a pogány életfa ismétlődő szimbóluma.

A cseremiszföldi tarsolylemezt különleges hely illeti meg honfoglalóink ötvöseleméinek keleti párhuzamai között. Egyrészt azért, mert keleten az egyetlen valóban figyelemre érdemes párhuzama hazai tarsolylemezeinknek, kivéve néhány svédországi (birkai) és mordvinföldi, csak bizonytalanul helyreállítható töredéket.²⁵ Másrészt pedig ez a mi tiszabezdédi lemezünk legközelebbi hasonmása, amint arra már Erdélyi István és Dienes István is helyesen utalt annak idején.²⁶ A két lemez alakja és anyaga ugyan eltérő, felületük kidolgozásában azonban több egyezést is találunk. A mintáktól szabadon hagyott felületet (a háteret) mindkettőn kerek poncokkal töltötték ki. Közel áll az állatalakok megmintázása is. A veszelovói lemez oroslánjain az említett spirálvonal és a bordák jelölése igen közeli a bezdédi lemezen az életfa két oldalán lévő állatalak (szenmuvr) megmintázásához (7. kép). Már Erdélyi István is fontolgatta a kérdést, vajon hol készülhetett a veszelovói lemez, helyben, avagy kereskedelmi úton

²⁴ DIENES 1980, 205.

²⁵ DIENES 1964, 109-110; ERDÉLYI 1977, 68-69. Itt most nem térek ki részletesebben az Urál-vidéken, Perm környékén előkerült tarsolylemezre, amelyet az Oroszországban szinte akadálytalanul és gátlástalanul működő illegális „régészek” találtak, pontosabban meghatározhatatlan helyen egy általuk kirabolt sírban. A tárgyat csak megmutatni vitték be a Permi Egyetemre, megengedték, hogy gyorsan fényképet készítsenek róla és eltűntek, a lemez pedig minden bizonnyal az illegális műkincspiacon tűnt el. (BELAVIN-KRILASZOVA 2010; FODOR 2012a, 134. VII-VIII. t.; 2013, 36. kép.) E tarsolylemez alakja, a minta háterének dús aranyozása tökéletesen egybeesik honfoglalás kori tarsolylemezeinkével. A rajta lévő ábrázolás módja azonban teljesen különbözik ez utóbbiaktól, s egybevág a volgai bolgár területeken, vagy Magna Hungariában készült tárgyak művészi stílusával. (Vö. FJODOROVA 1990; 203.) Bár a leletkörülményeket nem ismerjük, nagyon valószínűnek tartjuk, hogy a lemez Urál-vidéki tulajdonosa nem rendeltetésének megfelelően használta. Erre utal, hogy a lemezen a szemek és a száj helyén egy-egy lyukat vágtak, s azt megfordított helyzetében az elhunyt arcára helyezték, tehát a tárgy a halotti aszk szerepét töltötte be.

²⁶ ERDÉLYI 1961, 95; DIENES 1970, 39.

került-e ide? Maga még azt tartotta valószínűnek, hogy e magas művészi kivitelű tárgy helyben készülhetett.²⁷ Erre azonban sem akkor, sem most nincsenek bizonyító adataink. Igaz, a zempléni sír kapcsán Fettich Nándor is röviden kitért a veszelovoi lemez ismertetésére, s ő is annak keleti eredetét feltételezte. Úgy vélte ugyanis, hogy a cseremisz sírból előkerült lemez a bezdédi tarsolylemez „stílusfokát” képviseli a zempléni szablyával együtt, s rajta a Dnyeper-vidéki fémművességi kör hagyományai tükröződnek.²⁸ Fettich tehát azt a korábbi álláspontját képviselte még ekkor is, amely szerint honfoglalás kori ötvöstárgyaink színe-java (az ún. „tarsolylemezek köre”) még keleten, valahol a Dnyeper-vidéken készült volna, a honfoglalás előtt.²⁹ Ennek a feltevésnek már keletkezése idején sem voltak bizonyítékai, de talán akkor még bízni lehetett ilyenfajta leletek későbbi előkerülésében. 1973-ban azonban már ez a remény is végleg elszállt, nem szaporodtak számottevően a X. századi ötvöstárgyaink keleti előzményei, amelyek X. századi ötvösemlékeink keleti készülését igazolnák.

Nagyon valószínűnek tarthatjuk viszont V. P. Darkevics elgondolását, aki magyar eredetűnek véli a lemezt, amely szerinte a X. századi Kárpát-medencében készülhetett.³⁰ 1979-ben magam is ezt a feltevést fogadtam el, azzal a különbséggel, hogy a tárgy még valamelyik etelközi magyar műhelyben készülhetett a IX. század végén.³¹ Az őscseremisz tarsolylemez palmettáit B. I. Marsak a szamanida ötvösök hasonló mintáihoz vélte közelinek.³² E. P. Kazakov a veszelovói palmetták kínai párhuzamára hívta fel a figyelmet.³³

Igen lényeges, hogy mind Marsak,³⁴ mind Darkevics³⁵ felhívta a figyelmet a veszelovói és tiszabezdédi lemez, valamint a szogdiai eredetű kudeszevai csésze közeli rokonságára. A kideszevai csésze oroszlánjának teste valóban hasonló elemekből épül fel, mint a veszelovóiaké, valamint a bezdédieké. (Spirálvonal, a bordák jelölése, az állatalakok növényi mintával való átszövése.) (8. kép.) A közös vonások tehát összekapcsolják e három tárgyat. Ebből pedig az a következtetés adódik, hogy az ún. „keleti ezüstök” közé tartozó s a Káma-vidéken

8. kép A kudeszevai csésze oroszlánja
(MARCHAK 1986, 120. kép)

előkerült kudeszevai csésze is valószínűleg magyar mester munkája lehet, csakhogy ez még bizonyosan a keleti szállásokon készülhetett.³⁶ Mint láttuk, bizonyosan magyar műhelyben készült a cseremisz tarsolylemez is. Korábbi véleményemet ebben a tekintetben csupán annyiban módosítom, hogy ma már magam is – az alább elmondandók miatt – jóval valószínűbbnek tartom, hogy a díszes lemez már a honfoglalás után készülhetett s ugyanúgy kereskedelmi úton kerülhetett keletre³⁷, mint a tankejevukai, kazányi és borsevói rozettás veretek, vagy az arhangelszkojei életfás veret.³⁸ A volgai bolgár pénzek honfoglalás kori sírokban és a huszti kincsből való jelenléte tárgyi bizonyítéka az Anonymus által említett X. századi volgai bolgárok magyarországi feltűnésének s a volgai bolgár kereskedelem számottevő szerepének.³⁹ Ebből a szempontból igen fontos számunkra, hogy T. B. Nyikityina a veszelovoi 19. sírt a X. századra keltezte.⁴⁰ (Az egész temető korát pedig nagyjából 800 és 1100

27 ERDÉLYI 1961, 95.

28 BUDINSKÝ-KRIČKA–FETTICH 1973, 110.

29 FETTICH 1931, 111, 329; 1935, 25–26; 1942, 19.

30 DARKEVIC 1976, 173.

31 FODOR 1979, 69.

32 MARSÁK 1986, 316.

33 KAZAKOV 2001, 172.

34 MARSÁK 1976, 152–153; 1986, 347.

35 DARKEVIC 1976, 172–173.

36 FODOR 1979; 2008, 154–155. Annak a gondolatnak az első felvetése, hogy az ún. „keleti ezüstök” néhány darabja magyar mester keze alól kerülhetett ki: LÁSZLÓ 1943, 159–160.

37 FODOR 2010.

38 FODOR 2005; 2008, 155; 2009; 2012; MESTERHÁZY 1994, Abb. 11/6–7.

39 FODOR 2012, további irodalommal.

40 NYIKITYINA–JEFREMOVA 2012, 189.

9. kép A veszelovoi 15. sír bőrtarsolyának megmaradt része (Moszkvai Történelmi Múzeum)

közé tette.⁴¹⁾ Valószínű ugyanis, hogy megközelítően ugyanerre az időre tehető az imént említett magyar eredetű, keleten lelt tárgyak kora is.⁴²⁾

Minden bizonnyal jó nyomon járt G. A. Arhipov, amikor arra gondolt, hogy a tarsolyviselet szokása a nomád népek viseleti divatjából került a cseremiszekhez.⁴³⁾ Egyértelműen erősíti ezt a véleményt az a körülmény, hogy az előkelő őscseremis férfi sírokban megtaláljuk a nomád harcosok viseletének egyéb elemeit és a lószerszámdíszeket is. (Pl. a dubovói temetőben.⁴⁴⁾ Az is kézenfekvő, hogy korántsem véletlen a nomád harci

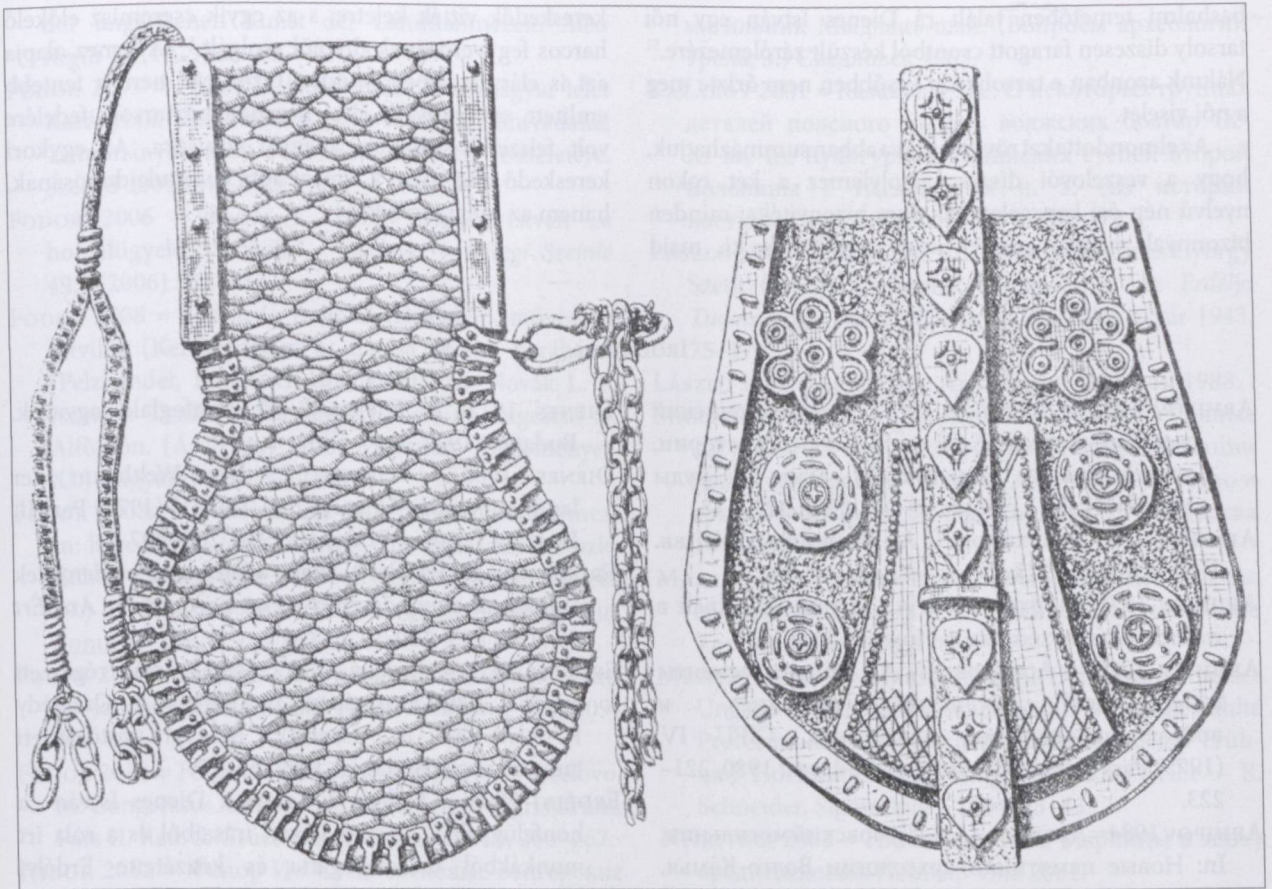
öltözék cseremiszföldi közkedveltsége ebben az időben. A IX–XII. században a cseremis társadalom fejlődése közel jutott az államisághoz. A nemzetségi előkelők és fegyveres kíséretük külsőségeiben is utánozták a steppei előkelőket, az ő mestereiktől rendelték meg fegyverövéik és lovaik szerszámozatának ékességeit. Ezek a tárgyak – a díszes fegyverekkel egyetemben – náluk is rangjelző szerepet kaptak. A cseremiszek társadalmi fejlődését azonban megakasztotta az orosz kolonizáció, nem jutottak el az államiságig. A cseremis nemzetségi arisztokrácia hatalmát megtörték, a rangjelző övek és tarsolyok divatja

41 NYIKITYINA 2010.

42 Ld. 38. j.

43 ARHIPOV 1980, 222.

44 ARHIPOV 1984, 154–158; FODOR 2008, 160, 24. kép.

10. kép Tarsolyok a veszelovói temető 5. sírjából (HALIKOV-BEZUHOVA 1960, 36)

is a múlté lett. (A szóban forgó időszakban hasonlóan nagy divatja volt a tarsolyoknak a szomszédos – velük azonos történelmi sorsú – mordvinok és az önálló államisággal rendelkező volgai bolgárok körében is.⁴⁵

Maga a tarsolyviselés szokása azonban túlélte a jelzett válságos időszakot a cseremiszek körében. Csak hogy nem férfi, hanem női viseleti tárgyként. Már a IX-XI. századi temetőikben is gyakoribb volt a női, mint a férfi tarsoly.⁴⁶ Ezeken a tarsolyokon azonban nincsenek lemezek s még a steppei és magyar tarsolyokhoz hasonló középső bújatóveretek is csak nagy ritkán.⁴⁷ Jól cserzett szironybőrből készültek előoldaluk felületét préselt mintákkal díszítették. E bőrtarsolyok sokszor jórészt megőrződtek a sírokból. Ennek példaként itt a veszelovói temető 15. sírjában lelt darabot mutatjuk

be, amelyet a Moszkvai Állami Történelmi Múzeum őriz⁴⁸ (9. kép). Többségüknek lehajtható fedele sem volt, fölül záródtak, szegélyükön fémpántok sorakoztak. A fedeles tarsolyokat ugyan itt is veretekkel díszítették, e veretek azonban különböztek a „magyar típusú” verektől. A jellegzetes cseremiszi tarsolyok két példányát mutatjuk itt be (10. kép), mindkettő a veszelovói temető 5. számú gazdag férfi sírjából került elő.⁴⁹

1975-ig az őscseremiszi sírokból 20 bőrtarsolyt ismertek. Az ezek mintájára készült későbbi női tarsolyok egészen a XX. századig megőrződtek a cseremiszi női viseletben.⁵⁰ Végezetül meg kell jegyezni, hogy a honfoglalók asszonyai s lányai is viseltek tarsolyokat, ezek azonban bizonyára zömmel textilből készülhettek, ezért a sírokból nyomtalanul elenyésztek. Csupán a második

45 KAZAKOV 2001.

46 ARHIPOV 1976, 126.

47 A magyar típusú veretes tarsolyokról ld. DIENES 1964; RÉVÉSZ 1990.

48 A tárgy fotójáért és közlése engedélyezéséért a múzeum vezetőségének tartozom köszönettel. A tárgy rekonstrukcióját ld. ARHIPOV 1973, 158, 46. kép.

49 HALIKOV-BEZUHOVA 1960, 34, 36.

50 ARHIPOV 1980, 222.

bashalmi temetőben talált rá Dienes István egy női tarsoly díszesen faragott csontból készült zárólemezéére.⁵¹ Nálunk azonban e tarsolyokat későbbben nem őrizte meg a női viselet.

Az elmondottakat rövidre fogva abban summázhatjuk, hogy a veszelovói díszes tarsolylemez a két rokon nyelvű nép ősi kapcsolatának ékes bizonyítéka: minden bizonnyal magyar mester keze alól került ki, majd

kereskedők vitték keletre, s az egyik cseremiszi előkelő harcos fegyverővének díszéül szolgált.⁵² (A lemez alapja azt is elárulja, hogy minden bizonnyal nem a fentebb említett, cseremiszek által használt bőrtarsoly fedelére volt felszerelve, hanem magyar típusúra. Az egykori kereskedő tehát nem a lemezt adta el új tulajdonosának, hanem az egész tarsolyt.)

IRODALOM

- АРХИПОВ 1961 = Архипов, Г. А.: Древнемарийский женский костюм IX-XI вв. In: Вопросы истории, археологии и этнографии мари. (Труды МарНИИ, XVI.) Йошкар-Ола 1961, 127-138.
- АРХИПОВ 1973 = Архипов, Г. А.: Марийцы IX-XI вв. Йошкар-Ола 1973.
- АРХИПОВ 1976 = Архипов, Г. А.: Марийский край в памятниках археологии. Йошкар-Ола 1976.
- АРХИПОВ 1980 = Архипов, Г. А.: Общие элементы материальной культуры марийцев и восточноевропейских кочевников. CIFU IV. (1975) Pars II. Red. Gy. Ortutay. Budapest 1980, 221-223.
- АРХИПОВ 1984 = Архипов, Г. А.: Дубовский могильник. In: Новые памятники археологии Волго-Камья. (Археология и этнография Марийского края, 8.) Йошкар-Ола 1984, 113-159.
- АРХИПОВ-ХАЛИКОВ 1960 = Архипов, Г. А. - Халиков, А. Х.: Материалы к археологической карте Марийской АССР. Йошкар-Ола 1960.
- BELAVIN-KRILASZOVA 2010 = Belavin, A. M.-Krilaszova, N. B.: Tarsolylemez Perm környékéről. - A Pouch Plate from the Perm Area. *FolArch* 54 (2010) 243-255.
- BUDINSKÝ-KRIČKA-FETTICH 1973 = Budinský-Krička, V.-Fettich, N.: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. Bratislava 1973.
- DARKEVICS 1976 = Даркевич, В. П.: Художественный металл Востока. Москва 1976.
- DIENES 1964 = Dienes I.: Honfoglalás kori tarsolyainkról. *FolArch* 16 (1964) 79-112.
- DIENES 1970 = Dienes I.: A honfoglalás kora. (Magyar művészettörténet, 1.) MRT - Minerva. Budapest 1970.
- DIENES 1972 = Dienes, I.: Die Kunst der landnehmenden Ungarn und ihre Glaubenswelt. In: Actes du XXIIe Congrès International d'Histoire de l'Art. Budapest 1972, 97-108.
- DIENES 1972a = Dienes I.: A honfoglaló agyarak. Budapest 1972.
- DIENES 1980 = Dienes, I.: Der Weltbaum der landnehmenden Ungarn. In: CIFU IV. (1975) Pars II. Red. Gy. Ortutay. Budapest 1980, 202-207.
- ERDÉLYI 1961 = Erdélyi I.: Újabb adatok a tarsolylemezek stílusának elterjedéséhez Kelet-Európában. *ArchÉrt* 88 (1961) 95-100.
- ERDÉLYI 1977 = Erdélyi I.: Az ősmagyarok régészeti emlékei Kelet-Európában. In: Bartha A.-Czeglédy K.-Róna-Tas A. (szerk.): Magyar őstörténeti tanulmányok. Budapest 1977, 65-77.
- ERDÉLYI 2006 = Erdélyi T. (szerk.): Dienes István „a honfelügyelő.” Dienes István írásaiból és a róla írt munkákból összeválogatta és közzétette Erdélyi Tamás. Nyiregyháza 2006.
- FETTICH 1931 = Fettich N.: Adatok a honfoglalás kor archaeológiájához. (Zur Archaeologie der ungarischen Landnahmezeit.) *ArchÉrt* ú.f. 44 (1931) 48-112, 305-329.
- FETTICH 1935 = Fettich N.: A honfoglaló magyarság művészete. Budapest 1935. (Ars Hungarica, 11.)
- FETTICH 1942 = Fettich, N.: Die altungarische Kunst. Berlin 1942.
- FJODOROVA 1990 = Федорова, Н. В.: Silverware of „Magna Hungaria.” In: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum, 6. Red. J. Barta et al. Debrecen 1990. 160-165.
- FJODOROVA 2003 = Федорова, Н. В.: Торевтика Волжской Болгарии. Серебряные изделия X-XIV вв. из зауральских коллекций. In: Труды Камской археолого-этнографической экспедиции, вып. III. Ред. Белавин, А. М. Пермь 2003, 138-154.
- FODOR 1975 = Fodor I.: Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás. Budapest 1975, 1980².
- FODOR 1979 = Fodor, I.: Einige Beiträge zur Entfaltung

51 DIENES 1970, 46.

52 E dolgozat első változata 2008-ban foglalmaztam meg, amely az ELTE Finnugor Tanszékének kiadványaként látott napvilágot elektronikus formában. Ld. FODOR 2008a.

- der ungarischen Kunst der Landnahmezeit. *Alba Regia* 17 (1979) 65–73.
- FODOR 2005 = Fodor I.: Honfoglalás kori magyar lelet Kazányból. In: Felföldi Sz. (szerk.): Abhívadana. Tanulmányok a 60 éves Wojtilla Gyula tiszteletére. Szeged 2005, 145–153.
- FODOR 2006 = Fodor I. (ism.): Dienes István „a honfelügyelő.” *Szabolcs – Szatmár – Beregi Szemle* 49:4 (2006) 531–533.
- FODOR 2008 = Fodor, I.: Prémkereskedelem, művészet, hitvilág (Kereskedelem és hatása őseink korában.) (Pelzhandel, Kunst, Glaubenswelt). In: Novák L. F. (szerk.): Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön. (Az Arany János Múzeum Közleményei, XI.) Nagykőrös 2008, 127–192.
- FODOR 2008a = Fodor I.: Az őscseremisztarsolylemez. In: Bereczki A. et al. (szerk.): Ünnepi írások Bereszki Gábor tiszteletére. (Uralisztikai Tanulmányok, 19.) Budapest 2008, 163.171, (<http://mnyfi.elte.hu/finnugor>) ISBN: 978-863-463-963-3.
- FODOR 2009 = Fodor, I.: Ein ungarischer Fund aus dem 10. Jahrhundert in Kasan. *ActaOrientHung* 62 (2009) 303–313.
- FODOR 2010 = Fodor, I.: Die Taschenplatte von Veselovo. In: Congressus XI: Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars II. Red. S. Csúcs et al. Piliscsaba 2010, 266–267.
- FODOR 2012 = Фодор И.: Средневековые венгерские источники о религии волжских болгар (Medieval Hungarian Sources on the Religion of the Volga Bulgars). In: Ислам в Волго-Камье и Предуралье: ранние страницы истории. Ред. Белавин, А. М. и др. Пермь 2012, 24–29.
- FODOR 2012a = Fodor I.: Östörténeti viták és álviták. In: Molnár Á. (szerk.): Csodaszarvas, IV. Budapest. 125–146. VII-VIII. t.
- FODOR 2013 = Fodor I.: Ősi halotti maszkok. – Ancient Burial Masks. (Kiállításvezető, Magyar Nemzeti Múzeum.) Budapest 2013.
- GENING 1962 = Генинг, В. Ф.: Древнеудмуртский могильник Мыдлань-шай. (Вопросы археологии Урала, 3.) Сведловск 1962.
- КАЗАКОВ 2001 = Казаков, Е. П.: О некоторых группах деталей поясного набора волжских болгар IX–XI вв. In: Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э. (из истории костюма), том 2. Самара 2001, 170–179.
- ЛÁSZLÓ 1943 = László Gy.: Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának lószerszámja. *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve* 1942. Kolozsvár 1943, 75–170.
- ЛÁSZLÓ 1988 = László Gy.: Árpád népe. Budapest 1988.
- МАРСНАК 1976 = Маршак, Б. И.: Серебряные сосуды X–XI вв., их значение для периодизации искусства Ирана и Средней Азии. In: Искусство и археология Ирана, II. Ред. Карпова, Н. К. Москва 1976, 148–173.
- МАРСАК 1986 = Marsak, B.: Silberschätze des Orients. Merallkunst des 3.-13. Jahrhunderts und ihre Kontinuität. Leipzig 1986.
- МЕСТЕРНÁЗЫ 1994 = Mesterházy, K.: Die Landnahme der Ungarn aus archäologischen Sicht. In: Ausgewählte Probleme der europäischen Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters. Hrsg. M. Müller-Wille – R. Schneider. Sigmaringen 1994, 23–65.
- НИКИТИНА 2002 = Никитина, Т. Б.: Марийцы в эпоху средневековья. Йошкар-Ола 2002.
- НИКИТИНА 2010 = Никитина, Т. Б.: Марийское население Поветлужья в эпоху средневековья. In: Congressus XI. Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars II. Red. S. Csúcs. Piliscsaba 2010, 294.
- НИКИТИНА–ЕФРЕМОВА 2012 = Никитина, Т. Б.–Ефремова, Д. Ю.: Отражение культа предков марийцев в погребальном обряде могильников Ветлуыско-Вятского междуречья IX–XI вв. *Stratum plus* 5 (2012) 179–194.
- РÉВЭСЗ 1990 = Révész L.: Honfoglalás kori veretes tarsolyok Karosról. *Agria* 25–26 (1989–1990) 275–309.

DAS TASCHENBLECH VON VESELOVO

Die hervorragendsten Goldschmiedearbeiten des ungarischen archäologischen Fundmaterials im 10. Jahrhundert sind die in den Gräbern der vornehmen Männer zum Vorschein gekommenen Taschenbleche. Diese Gegenstände wurden gegenüber der früheren Vorstellung von N. Fettich im Karpatenbecken gefertigt. Im Osten sind bisher nur zwei Parallelen bekannt, wie im alttscheremisen Gräberfeld von Veselovo gefundenes Exemplar und das aus der Umgebung von Perm stammende Taschenblech. Im Beitrag wird das Taschenblech von Veselovo untersucht. I. Erdélyi publizierte zuerst dieses Stück (ERDÉLYI 1961.), aber seine Arbeit enthielt zahlreiche Irrtümer, von den der schwerste jener war, dass dieses Stück aus einem Brandgrab zum Vorschein gekommen ist. Dagegen befand sich das Taschenblech mit anderen Funden in einem symbolischen Grab (in einem Kenotaph) (Abb. 4-5.). Das Taschenblech war an der Deckplatte einer Ledertasche angebracht und gelangte in einem sehr schlechten Zustand ins Museum (Abb. 2.). Nach diesem Photo fertigte I. Ö. Dienes eine ausgezeichnete und exakte Zeichnung. Dank dieser wurde diese prachtvolle Goldschmiedearbeit in der gelehrten Welt bekannt und können wir seine Verzierung noch heute erforschen (Abb. 3.). (Leider ist das Taschenblech im Museum von Joskar-ola derzeit unauffindbar und daher kann man sein Material nicht untersuchen, bzw. die Fragen über seine Herstellung nicht klären).

Auf dem vergoldeten Silberblech gestaltete der einstige Meister einen Lebensbaum mit zwei bäumenden Löwen. Die häufig eingeschlagenen runden Punzen bilden die Hintergründe. Seine nächst ungarische Parallele ist das aus Kupfer gemachte Taschenblech von Tiszabездéd, obwohl sich ihre Formen unterscheiden, und auf dem ungarischen statt Löwen zwei Pfauendrachen (Senmurv) sind (Abb. 6-7.). Besonders wichtig ist, dass die Exemplare von Veselovo und Tiszabездéd zwischen den mittelasiatischen und östlichen Silberarbeiten aus russischen Fundorten ihre Parallelen haben. Die Gestaltung der dargestellten Tierkörper ist sehr ähnlich zu den Tieren auf der Schale von Kudeseva, aus dem Kamagebiet, mit sogdischer Herkunft (Abb. 8.).

Nach der Untersuchung des Objekts ist es unbestritten, dass von einem ungarischen Goldschmiedemeister in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts gemacht wurde. Sie gelangte durch den Handel ins Mittel-Wolga-Gebiet. Es wird auch durch die Datierung des symbolischen Grabes 19 aus dem Gräberfeld von Veselovo in die Mitte des 10. Jahrhunderts auch bestätigt (NYIKITYINA-JEFREMOVA 2012, 189.). Die Form des Bleches zeigt, dass sich jene Tasche, an der es angebracht war, von den bei den Tscheremisen genutzten Taschen unterscheidete (Abb. 9-10) und zweifelsohne ein ungarischer Typ war. (Ihrer einstiger Besitzer erwarb folglich nicht nur das Taschenblech, sondern die ganze Tasche von einem Händler.)